

**RICHARD RORTY AKO HUMANISTA
(K nedožitým 80. narodeninám)****K RORTYHO MIESTU V DEJINÁCH ZÁPADNEJ FILOZOFIE**

EMIL VIŠŇOVSKÝ, Katedra filozofie a dejín filozofie, FiF UK, Bratislava
EGON GÁL, Bratislavský inštitút humanizmu, BISLA, Bratislava

Richard Rorty (1931 – 2007) je jedným z najdôležitejších filozofov 20. storočia. Možno ho kritizovať, ale sotva ho možno ignorovať. Je to filozof, bez ktorého sa ťažko dnes niekam dostaneme tak v samotnej filozofii, ako aj v oblastiach, ktoré s filozofiou súvisia či hraničia (etika, politika, viera), ba aj v celej súčasnej kultúre. Hoci sa jeho dielo uzavrelo takmer pred piatimi rokmi, diskusie o ňom nie sú o nič menej intenzívne než za jeho života,¹ vychádzajú ďalšie súborné² či analytické práce.³ On sám na úplnom sklone svojich dní stihol ešte vydať tri práce ([13]; [14]; [15]) a zrejme celkom posledným textom, ktorý publikoval, bola *Odpoveď B. Egyedovi* (datovaná 13. 3. 2007) pre časopis *Kritika & Kontext* [16]. Po tomto texte nasledovali ešte niektoré posmrtné vydané eseje.⁴

Rortyho filozofia je u nás známa predovšetkým z jeho analytického obdobia (1959 – 1979) a čiastočne z prvého pragmatistického obdobia (1979 – 1999).⁵ Menej známe sú už práce zo záverečnej dekády po vydaní práce *Filozofia a sociálna nádej* (1999), venované výlučne kultúrnej kritike a politike. Bez toho, aby sme sa pokúšali vyčerpávajúco hodnotiť Rortyho filozofické dielo (čo by bolo nesporne predčasné), môžeme uviesť aspoň tri jeho nespochybniteľné príspevky:

1. *Obnova pragmatizmu a „nový pragmatizmus“*. Rorty sa tak ako nikto iný zaslúžil o renesanciu klasického pragmatizmu, čo uznávajú nielen jeho odporcovia, ale aj ďalší tzv. neoklasickí pragmatisti, ktorí mu vyčítajú, že si napríklad Deweyho prispôbuje svojim cieľom a interpretuje ho svojvoľne, ba podľa S. Haacka [5] dokonca „vulgarizuje“ dedičstvo celého pragmatizmu.⁶ Avšak práve Rortyho zásluhou sa o pragmatizme začalo

¹ R. Rumana [19] v r. 2002 uviedol 1200 prác sekundárnej literatúry o Rortyho filozofii a bez nároku na úplnosť môžeme celkom oprávnené odhadovať, že za posledných desať rokov sa toto číslo ešte zdvojnásobilo. Rozsiahly 4-zväzkový výber z týchto prác vydal J. Tartaglia [20].

² Najdôležitejšie z nich sú [1] a [22].

³ Medzi najpozoruhodnejšie patria [2]; [4]; [3].

⁴ Mezi najdôležitejšie patria *The Philosopher as Experts*, ktorá vyšla vo výročnom vydaní jeho *opus magnum* ([17], 395 – 422), a *An Ethics for Today* ([18], 7 – 26).

⁵ Tieto etapy v jeho diele vymedzujú jeho práce: V r. 1959 publikoval prvú recenziu o analytickej etike A. Pascha, v r. 1979 vyšla práca *Filozofia a zrkadlo prírody*, ktorá inaugurovala obrat k pragmatizmu, a v r. 1999 kniha *Filozofia a sociálna nádej* znamenala obrat k eticko-politickým otázkam.

⁶ Rorty sa stal predmetom kritiky mnohých súčasných pragmatistov vychádzajúcich z Peircea, Jamesa a Deweyho, ktorí však neprijímajú jeho lingvistický obrat (bližšie pozri [21]).

znova diskutovať aj za hranicami USA a stal sa medzinárodne atraktívnou filozofiou v postmodernistickom kontexte (hoci Rorty sám označenie za postmodernistu odmietal). Navyše, v jeho podaní nejde len o vytvorenie novej, originálnej verzie „postanalytického“ (či postlingvistického) neopragmatizmu, spájajúceho najmä Deweyho s neskorým Wittgensteinom a Heideggerom, ale dokonca o úplne „nový pragmatizmus“ ako typ filozofie, ktorý sa radikálne rozchádza s celou predchádzajúcou filozofickou tradíciou, ako argumentuje jeden z najlepších súčasných znalcov Rortyho A. Malachowski [6].

2. *Odhaľovanie problematických stránok tradičnej filozofie a otváranie nových slov-níkov.* Rorty počas celej svojej kariéry podnikal „hlbkové sondy“ do dejín filozofie a jej základných disciplín počnúc Platónom cez Descarta, Kanta až po Quina. Jeho znalosti a interpretácie, odhaľujúce dovtedy nepozorované aspekty a súvislosti, a jeho celkový prehľad v dejinách ideí boli ohromujúce. Len málokto dokázal vo svojom myslení uchopovať podobnosti a odlišnosti tak ako on, keď plynulo filozoficky „konverzoval“ s Nietzscheom i Proustom, Jamesom i Freudom, Marxom i Derridom, Gadamerom i Habermasom, Foucaultom i Davidsonom atď. Preto jeho antiplatonizmus, antikartezianizmus a antikantovstvo stoja na hlbokom premyslení toho, čo označoval termínmi epistemologizmus, fundacionizmus, esencializmus, reprezentacionizmus atď., ktoré považoval za základné charakteristiky západnej filozofie, usilujúcej o „privilegovaný prístup“ k realite či o „monománii“ v podobe hľadania jednej-jedinej večnej pravdy, podstaty alebo zmyslu. Rortyho nový pragmatizmus bol „metafilozofický“ – filozoficky prenikajúci do jadra toho, čo filozofi robia, a odhaľujúci predpoklady, z ktorých pritom (neraz aj nereflekto-vane) vychádzajú. Podľa neho žiadna filozofia nie je „bezpredpokladová“ a keď preskú-mame predpoklady i výsledky toho, o čo filozofi usilujú, môžeme pochopiť, že každé úsilie o večnú a jedine správnu filozofiu doteraz vždy stroskotalo jednak na historickosti samotných filozofických otázok, jednak na kreatívnosti (imaginatívni) veľkých filozo-fov, schopných vytvárať nové slovníky, hoci tie sa týkali skôr tradičných problémov než ich riešení. Inými slovami, filozofi väčšinou preberali tradičné problémy od svojich predchodcov a usilovali sa ich nanovo riešiť (v čom neboli veľmi úspešní) namiesto toho, aby preskúmali predpoklady samotných týchto problémov a formulovali nové problémy. Práve na to by sa filozofi mali zamerať – na otváranie nových tém a prístupov a na vytváranie nových slovníkov, pretože takto sa filozofia môže neustále obnovovať a byť užitočná pre kultúru (ako požadoval už Dewey). A pokiaľ ide o „metódu“ filozofie: Namiesto všetkých tradičných spôsobov filozofovania v rôznych podobách argumentácie a analýzy, ktoré považuje len za rôzne formy konfrontácie, navrhuje Rorty tvorivú konverzáciu a neustálu redeskripciu.

3. *Zmena nášho filozofického sebaobrazu a predstavy o ľudskej identite.* Rorty nikdy nebral filozofiu ako hotovú „danosť“, v ktorej musíme pokračovať nejakým vopred určeným spôsobom, zdedeným od našich predchodcov. Žiadna budúcnosť – ani vo filozofii – nemusí kopírovať minulosť; keby to tak bolo, dejiny by boli veľmi nudné a jednotvárne. Spravidla to však tak ani nie je, keďže z času na čas sa vždy objavia „silní básnici“, t. j. osobnosti s novým opisom a s novými jazykovými praktikami, teda s novými slovníkmi a s ich novým používaním. Aj keď Rorty odmietal kompetenciu filozofov ako radcov

praktických politikov (ďalšia známka jeho antiplatonizmu), rolu filozofie predsa len chápal „politicky“, a to v najširšom zmysle slova ako neopakovateľný a nezastupiteľný podiel na formovaní kultúry, ako „kultúrnu politiku“. Rorty ako „metafilozof“ teda navrhoval prehodnotiť nielen poslanie filozofie a filozofiu ako druh kultúrnej aktivity – teda ako odpovede na otázky *Kto je filozof?* a *Načo je filozofia dobrá?* –, ale na tomto základe navrhoval aj zmeniť sebaobraz človeka – teda odpovede na otázky *Kto sme (my, ľudia)?* a *Čo tu robíme?*. Práve filozofii prikladal veľký význam v kultúrnej a politickej transformácii ľudstva prostredníctvom zmeny nášho sebaobrazu, ktorú môžeme dosiahnuť zmenou slovníkov, v ktorých filozofujeme. Tým nás zároveň zbavoval ilúzie hľadania absolútnej mimoludskej autority ako opory našich presvedčení a činov. Bez takto poňatej filozofie nemôžeme ani pomýšľať na to, čo Rorty označoval termínom „globálna demokratická utópia“. Spájal ju s víziou a „nádejou, že jedného dňa, v niektorom z nasledujúcich tisícročí, budú moji vzdialení potomkovia žiť v globálnej civilizácii, v ktorej bude do značnej miery jediným zákonom láska. V takejto spoločnosti bude komunikácia medzi ľuďmi oslobodená od akejkoľvek nadvlády, trieda a kasta budú neznáme pojmy, hierarchia bude vecou časovo limitovanej pragmatickej vhodnosti, moc bude bezo zvyšku záležitosťou slobodnej dohody vzdelaných a kultivovaných voličov“ ([11], 44).

Rortyho humanizmus. Rortyho vízia spoločnosti „vzdelaných a kultivovaných voličov“ si vyslúžila nemálo kritiky. Richard Posner ju nazval čírou ilúziou. Mali by sme konečne akceptovať samozrejmy, aj keď deprimujúci fakt, že väčšina voličov nie je vzdelaná ani kultivovaná. V politických hrách sa nedokážu orientovať a ani ich nezaujímajú – napísal Posner na adresu Rortyho utópie inkluzívnej demokratickej spoločnosti. „Mali by sme sa uspokojiť s tým, čo máme. Mali by sme pochopiť, že demokracia je režim, ktorý berie ľudí takých, ako sú, a nepokúšať sa ich meniť.“ Súčasný liberálny demokracie by sme mali chápať ako vládu „volenej aristokracie“ a moc by sme mali považovať za záležitosť pragmatického striedania exekutívy, a nie za vec občanov ([7], 175).

Rorty nemal argumenty proti Posnerovu skepticizmu. Nádej je čosi, čo sa nedá zdôvodniť racionálnymi argumentmi. Má viac spoločného s vierou v zázrak než s racionálnym očakávaním. V istom zmysle však možno dejiny Západu chápať aj ako sériu zázrakov, ktoré svetu priniesli ideu liberálnej demokracie, spravodlivosti, pluralizmu a tolerancie – najlepšie politické idey, aké sa dote-

raz na svete objavili –, a je dosť možné, aj keď nie isté, že tieto záznaky kultúrneho a politického pokroku neskončia našou generáciou ([9], 71).

Posledných dvadsať rokov života sa Richard Rorty pokúšal vo svojej práci spojiť nádej na inkluzívnu a spravodlivú liberálnodemokratickú spoločnosť s kritikou filozofickej tradície, ktorá sľubovala, že vytvorí teoretický základ takejto spoločnosti, že sformuluje etické princípy a sociálne normy, bez ktorých by nemohla existovať.

Morálne princípy a sociálne normy nie sú ako fyzikálne zákony, nemožno ich objaviť, dokazovať alebo vyvracať racionálnymi argumentmi. Sú zabudované v príbehoch, mýtoch a zvykoch, ktoré sme zdedili od svojich predkov. Neexistujú také princípy, normy alebo kritériá, ktoré by bolo možné považovať za neutrálne a objektívne, a pritom by neboli výsledkom vyjednávania, uzatvárania kompromisov a vymedzovania línie medzi prijateľným a neprijateľným. Vo vyjednávaní a hľadaní kompromisov nám nebráni nesúmerateľnosť medzi kultúrami a ich slovníkmi, ale neochota, netolerantnosť a lenivosť. Bolo treba niekoľko storočí vyjednávať a hľadať kompromisy, kým sa podarilo zladiť kritériá a normy zdedené v jazyku židovsko-kresťanskej teológie s novým vedeckým obrazom sveta. Zmena hodnôt vždy so sebou prináša potrebu prebudovať slovník zdedený z tradície, vytvárať nové slová a nové metafory, ktoré lepšie opisujú nové skúsenosti.

Každá spoločnosť, píše Rorty, má k dispozícii istú konečnú zásobu slov, ktorými ľudia zdôvodňujú a ospravedlňujú svoje myslenie a konanie. „Sú to slová, ktorými vyjadrujeme obdiv našim priateľom a opovrhovanie našimi nepriateľmi, pochybnosti nášho najhlbšieho Ja i naše najvyššie nádeje“ ([10], 73). Dejiny sú smetiskom slovníkov, ktoré kedysi držali spoločnosť pohromade. Potom zovšedneli a opotrebovali sa.

Ak filozofiu chápeme tak, ako ju chápal Rorty, ako čosi, čo pramení z konfliktu medzi tradíciou a súčasnými tendenciami nezlučiteľnými s touto tradíciou, tak filozofi by sa nemali považovať za hľadačov Pravdy, ale skôr za „námezdných robotníkov, odpratávajúcich zvyšky minulosti, aby urobili priestor pre konštrukcie budúcnosti“ ([11], 47). Jedným z takýchto zvyškov minulosti sú tradičné slovníky, ktoré bránia v komunikácii ľuďom rozličných kultúr a rozličných tradícií. Pri ich odpratávaní by filozofi podľa Rortyho mohli zohrať nie síce veľmi významnú, ale ani nie zanedbateľnú úlohu. Tento druh práce vyžaduje nielen schopnosť racionálne argumentovať, ale aj – alebo predovšetkým – schopnosť imaginácie. „Bez slov nemožno argumentovať. Bez imaginácie niet nových slov. Bez nových slov nie je možný intelektuálny ani morálny pokrok“ ([18], 25).

Takýchto filozofov nazýval „liberálnymi ironikmi“. Liberál v jeho slovníku nie je vyznávačom ideológie, ktorá za najvyššie hodnoty považuje osobnú autonómiu a individuálnu slobodu, ale človek, ktorý si uvedomuje, že „najväčším zlom, ktoré môžeme páchať, je byť krutý k iným ľuďom“. Ironik je človek, ktorý si uvedomuje, že presvedčenia a slovníky, ktoré považujeme za samozrejmé, nie sú ani univerzálne, ani nemenné, že podliehajú zmene a že kedykoľvek môže prísť niekto iný s niečím lepším. A uvedomuje si aj to, že svoje presvedčenia (vo fyzike, etike, náboženstve alebo v ktorejkoľvek inej oblasti) nemôžeme zdôvodniť každému, ale iba tým, ktorých presvedčenia sa s tými našimi do istej miery prekrývajú.

V roku 1996 uverejnil *New York Times Magazine* Rortyho krátku sci-fi poviedku

Pohľad späť z roku 2096 ([1], 243 – 251). Opísal v nej svoju víziu liberálnodemokratickej utópie, v ktorej uskutočnenie veril približne tak, ako verí kresťan v uskutočnenie Kráľovstva nebeského na Zemi, ktorá však vyjadruje jeho nádej, že kultúrne a politické dejiny Západu napriek všetkému, čo sa v nich odohralo a stále odohráva, by predsa len mohli byť dejinami morálneho pokroku. „Dnes, na sklonku dvadsiateho prvého storočia,“ píše, „keď slovník ľudských práv bol nahradený v prejavoch politikov slovníkom priateľstva a nesebectva, sa vo verejných diskusiách oveľa častejšie cituje Biblia a krásna literatúra ako texty politológov a sociálnych vedcov. Priateľstvo nepatrí medzi pojmy, s ktorými by si filozofi alebo právnici vedeli poradiť. Dokážu sformulovať princípy spravodlivosti, rovnosti a slobody a dokážu sa o ne opierať, keď narazia na ťažké morálne alebo právne problémy. Ale ako sformulovať ‚princíp priateľstva‘? Priateľstvo je náklonnosť srdca, niečo, čo vo vás vyvolá výčitky svedomia, keď máte veľa a iní majú málo. Nie je to niečo, o čom by niekto dokázal vytvoriť teóriu alebo o čom by sme mohli niekoho presvedčiť racionálnymi argumentmi“ ([1], 248).

Príspevky zaradené do tohto bloku odznegli v rámci okrúhleho stola, ktorý usporiadalo Stredoeurópske fórum pragmatizmu pri Katedre filozofie a dejín filozofie FiF UK v spolupráci so Slovenským filozofickým združením (27. 10. 2011) s finančnou podporou veľvyslanectva USA v SR. Ch. Voparil predniesol podstatnú časť svojej state ako hlavný referát. Poukazuje v nej na celkový politický a humanistický zmysel Rortyho filozofie. Podkladom vystúpenia F. Mihinu bol jeho text, zamýšľajúci sa nad budúcnosťou filozofie, inšpirovanou Rortym. R. Šíp prezentoval svoje kritické úvahy o Rortyho poňatí vzťahu súkromného a verejného.

LITERATÚRA

- [1] AUXIER, R. E. – HAHN, L. E. (eds.): *The Philosophy of Richard Rorty*. Chicago and La Salle: Open Court 2010.
- [2] BACON, M.: *Richard Rorty*. Lanham: Rowman and Littlefield 2007.
- [3] GASCOIGNE, N.: *Richard Rorty*. Cambridge: Polity 2008.
- [4] GROSS, N.: *Richard Rorty*. Chicago and London: The University of Chicago Press 2008.
- [5] HAACK, S.: *Pragmatism Old and New*. Amherst: Prometheus Books 2006.
- [6] MALACHOWSKI, A.: *The New Pragmatism*. Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press 2010.
- [7] POSNER, R.: *Law, Pragmatism, and Democracy*. Harvard University Press 2003.
- [8] RORTY, R.: *Philosophy and Social Hope*. Harmondsworth: Penguin Books 1999.
- [9] RORTY, R.: More than Compromise. In: *Dissent*, Fall 2003.
- [10] RORTY, R.: *Contingency, Irony, Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press 1989.
- [11] RORTY, R.: *Filozofické orchidey*. Bratislava: Kalligram 2006.
- [12] RORTY, R.: Flame of Life. In: *Poetry*, November, 2007, p. 129.
- [13] RORTY, R.: *Philosophy as Cultural Politics*. Cambridge: Cambridge University Press 2007.
- [14] RORTY, R. and ENGEL, P.: *What's the Use of Truth*. New York: Columbia University Press 2007.
- [15] RORTY, R. – VATTIMO, G.– ZABALA, S.: *The Future of Religion*. New York: Columbia University Press 2007 (česky *Budoucnost náboženství*. Praha: Karolinum 2007).

- [16] RORTY, R.: Odpoveď Bélovi Egyedovi. In: *Kritika & Kontext*, roč. 12, č. 34, 2007, s. 56 – 59.
- [17] RORTY, R.: *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton and Oxford: Oxford University Press 2009.
- [18] RORTY, R.: *An Ethics for Today*. New York: Columbia University Press 2011.
- [19] RUMANA, R.: *Richard Rorty. An Annotated Bibliography of Secondary Literature*. Amsterdam and New York 2002.
- [20] TARTAGLIA, J.: *Richard Rorty: Critical Assessments of Leading Philosophers*. London: Routledge 2009.
- [21] VIŠŇOVSKÝ, E.: O súčasnom neopragmatizme. In: *Filozofia*, roč. 55, č. 10, 2000, s. 777 – 787.
- [22] VOPARIL, CH. J. – BERNSTEIN, R. (eds.): *The Rorty Reader*. Malden: Wiley – Blackwell 2010.

prof. PhDr. Emil Višňovský, CSc.
Katedra Filozofie a dejín filozofie FiF UK
Šafárikovo nám. 6
818 01 Bratislava 1
SR
e-mail: visnovsky@fphil.uniba.sk

PhDr. Egon Gál, CSc.
Bratislavský inštitút humanizmu
BISLA
Grösslingova 53
811 09 Bratislava 1, SR
e-mail: bih@bisla.sk